

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ДОБРОДІЯЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ “Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ”

Розглядається проблема виховання громадянської добрودіяльності молодших школярів. Автори обґрунтовують значення формування громадянських чеснот у молодших школярів крізь призму реалізації громадянської та історичної освітньої галузі. Висвітлено актуальність формування громадянських чеснот із початку навчання дитини у школі, означено психологічні переваги початку такої роботи вчителя з дітьми молодшого шкільного віку. Окреслено термінологію поняття “добродіяльність” і його найважливіший виховний аспект – формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей. Узагальнивши погляди вчених, автори розглядають поняття “громадянська добрودіяльність” як свідому позицію людини, яка проявляється через сформованість громадянських чеснот особистості, готовності до розв’язання соціальних задач і активної участі в житті громади, суспільства на засадах культуровідповідності, гуманності, толерантності. Проаналізовано систему ставлень особистості, через які розвиваються і виявляються громадянські цінності. Авторами розкрито змістове наповнення громадянської та історичної освітньої галузі нового Державного стандарту початкової освіти, що передбачає створення умов для формування в учня / учениці початкової школи власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв’язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами.

Встановлено, що формування громадянської добрودіяльності – це цілеспрямований, спеціально організований процес, який починається в молодшому шкільному віці. Планомірна, систематична робота, використання різноманітних засобів виховання у школі і в сім’ї, відповідальність дорослих за свої слова і вчинки можуть дати позитивні результати та стати основою для подальшої роботи із громадянського виховання. Виховна робота на уроках “Я досліджую світ” дасть помітні результати, якщо буде частиною всієї роботи школи із громадянського виховання дітей, якщо за змістом і за методами реалізації ускладнюватиметься від класу до класу.

Ключові слова: громадянське виховання, добрودіяльність, історична освіта, громадянин, молодший школяр.

Розвиток демократичних держав і громадянського суспільства – це історія громадянського і морального вчинку, який визначає добродієсний вибір цілей і дій громадян. Вибір добродієсного вчинку громадянина є передумовою становлення громадянських чеснот. Підставою морального вибору виступають чесноти громадянина, що містять особливі орієнтири. Моральна самосвідомість, а згодом цивільне самосвідомість як елемент громадянськості, яка виступає інтегративною якістю громадянина, стала виділятися на ранніх етапах соціального життя.

Прийнятий у вересні 2017 р. новий Закон “Про освіту” визначає, що держава зобов’язана створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов’язаних із реалізацією особою своїх прав і обов’язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина. Верховенство права, свобода та громадянська / демократична політична культура – це одні з основних принципів освіти в Україні. Концепція Нової української школи (НУШ) посиляється на наскрізні громадянські компетентності, які має забезпечувати система освіти.

Взаємозв’язок громадянських чеснот і цілей, принципів, змісту, форм і засобів громадянського виховання школярів представлена значною кількістю теоретико-педагогічної літератури (В. Кожокар, Р. Бандура, Н. Шатунова, Л. Щербаківа, В. Мартинова тощо). В історії є лише окремі публікації, присвячені класифікації громадянських чеснот (Аристотель, Цицерон, М. Робесп’єр).

Серед українських учених, котрі досліджували категорію громадянського виховання, потрібно відзначити роботи: К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Г. Ващенко. Педагоги закликали виховувати покоління людей, відданих своєму народові, палких патріотів, здатних вивести свій народ на рівень цивілізованої нації. Ґрунтовний аналіз концептуальних засад національного виховання здійснено у працях І. Беха, М. Євтуха, П. Кононенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін. Вихованню культури взаємин молодших школярів у добродійній діяльності присвячене дисертаційне дослідження І. Гавриш.

Ключовими словами в нашій роботі є “громадянин”, “добродіяльність”, “громадянська добрودіяльність”.

Виникнення держав із республіканським ладом послужило причиною появи поняття “громадянин” [2, с. 62]. Це поняття існує кілька тисяч років. Громадяни не тільки повинні були підкорятися загальноприйнятим правилам, а й володіти певними рисами. Позитивні риси називалися чеснотами, а негативні – пороками. Вперше теоретичне обґрунтування сутності чеснот з’явилося у працях давньогрецького філософа і педагога Аристотеля (IV ст. до н.е.) [2].

Давньоримський суспільний діяч і оратор Цицерон у своїх трактатах “Про старість, про дружбу, про обов’язки” [8, с. 169] і “Про обов’язки” говорить про існування такої категорії, як громадські обов’язки. Йому ж належить введення поняття громадянського обов’язку.

У Новий час питання громадянської добродіяльності розглядалося представниками різних філософських, соціологічних шкіл. Всі вони намагалися дати ідеальне уявлення про громадянина, який із “сучасних” позицій втілював би цей ідеал. Ідеал може бути взятий за мету виховання.

Існує концепція ідеалу, відповідно до неї існують ідеали громадські, соціальні, політичні, релігійні, естетичні (художні), наукові, технічні, виховні, правові тощо. Ідеал – рід культурного проекту (вищі суспільні цінності), що втілює уявлення людей про бажане, потрібне. Ідеал може бути віднесений до минулого, майбутнього і сучасного. Особливість його ще полягає в тому, що він може бути позачасовим.

Відповідно до часу, до якого він належить, він може бути названий по-різному – кінцева мета, вища мета, ідеальний проект, досконала модель, ідеальний зразок, еталон тощо.

Той ідеал, який належить до галузі виховання, в нашому випадку може бути представлений у вигляді “громадянина”, відповідно, на нього поширюються тимчасові оцінки: минулий, майбутній, сучасний ідеал.

Аналіз теоретичної літератури дозволив виявити деякі види виховних ідеалів, за якими стоїть образ громадянина.

“Практичний словник синонімів української мови” (2000 р.) українського мовознавця Святослава Караванського, семантизуючи поняття громадянина, оперує такими його синонімами, як “член суспільства / громади, виборець, із правом голосу тощо” [4, с. 77].

Як пояснює “Новий тлумачний словник української мови” 2008 р., найперше значення слова “громадянин” – це “особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави (історичне значення – “член громади)”” [5, с. 485].

Зміст громадянської добродійної діяльності визначається низкою додаткових можливостей, які розширюють світогляд дитини, формують активну громадянську позицію на основі діяльнісно-гуманних впливів.

Видатний український мислитель Г. Сковорода зазначав, що добродієтності (вдячність, дружба, любов, правильна поведінка, готовність до самопожертви, щире добродіяння [6, с. 272]) і гуманне ставлення у взаєминах вихованців може виховати той учитель, котрий досконала ними володіє сам [6, с. 270].

Проблему добродіяльності висвітлено у працях К. Ушинського [9]. Педагог наголошував на необхідності такого виховання, щоб із самого початку розвинути у дітей почуття безкорисливості, ініціативності, добродійного ставлення до особистості, культури взаємин незалежно від раси та національності [9, с. 305].

В академічному тлумачному словнику подано таке трактування поняття “добродіяння” – “дії та вчинки за значенням добродіяти, а також те, що є її наслідком” [1, с. 311]. “Добродіяти” у цьому ж словнику означає “надавати допомогу, сприяти комусь-небудь у чомусь” [1, с. 311]. Отже, тлумачення змісту дефініцій “добро”, “діяти”, “добродіяння”, “добродійність” і “добродійна діяльність” дослівно можна визначити як діяльність, спрямовану на здійснення безкорисливого добра для інших людей, що є важливим аспектом для предмету нашого дослідження.

Здійснивши аналіз науково-педагогічної літератури й узагальнивши погляди вчених, розуміємо поняття “громадянська добродіяльність” як свідому позицію людини, що проявляється через сформованість громадянських чеснот особистості, готовності до розв’язання соціальних задач і активної участі в житті громади, суспільства на засадах культуровідповідності, гуманності, толерантності.

Формування громадянської добродіяльності особистості розпочинається з виховання у сім’ї, роботи вихователів у дошкільних навчальних закладах. Однак, на нашу думку, найбільш інтенсивно й усвідомлено громадянська добродіяльність формується у молодших школярів на уроках “Я досліджую світ”.

Громадянська та історична освітня галузь нового Державного стандарту початкової освіти передбачає створення умов для формування в учня / учениці початкової школи власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв’язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами.

Найважливішим виховним аспектом громадянської добродіяльності є формування в учнів найбільш значущих для українського народу *цінностей*: патріотизму, соціальної справедливості, первинності духовного щодо матеріального, природолюбства, людинолюбства, працелюбства, взаємоповаги; виховання в дитини свого власного “Я”, віри у свої сили, талант, здібності; виховання гуманної, творчої, соціальної активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності. Народознавчий та українознавчий матеріал, який введено у зміст програми, долучає учнів до духовних цінностей українського народу. Цей матеріал сприяє усвідомленню учнями взаємозв’язку всіх поколінь українців через збереження родинних традицій, мови, культури, сімейних реліквій.

Ставлення до людей виявляється у моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов’язковості, добросовісності, ввічливості; вміння працювати з іншими; здатності прощати та просити пробачення.

Ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання у таких ознаках: усвідомленні функції природи в житті людини, почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності гармонійно спілкуватися із природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно.

Ставлення до себе передбачає вміння цінувати себе як носія фізичних, духовних і соціальних сил, є важливою умовою формування у дітей активної життєвої позиції.

Ставлення до суспільства і держави виявляється у патріотизмі, національній самосвідомості.

Відповідно, уроки громадянської та історичної освітньої галузі мають широкі можливості для морального, етико-правового, громадянського, екологічного, естетичного та інших напрямів виховання. Змістовий матеріал освітніх програм “Я досліджую світ” передбачає вплив на становлення кожного школяра як творця самого себе, своєї родини, держави, світу, інтегрує та підсилює знання з інших шкільних предметів, допомагає учням узагальнити знання з різних галузей і сфер життя.

У курсі “Я досліджую світ” переважає природно-науковий, природознавчий зміст, однак у ньому є і суспільствознавча, соціологічна інформація, що стосується найближчого оточення дитини.

Діти молодшого шкільного віку дуже допитливі, чуйні, сприйнятливі, вони легко відгукуються на всі ініціативи, щиро співчують і співпереживають. Саме в цей період відбувається формування духовно-моральної основи дитини, емоцій, почуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, починається процес усвідомлення себе в навколишньому світі. Саме цей віковий період є більш сприятливим для емоційно-психологічного впливу на дитину, оскільки його образи сприйняття дуже яскраві та сильні, а отже, вони залишаються в пам’яті надовго, іноді на все життя, що дуже важливо у вихованні громадянської добродіяльності.

Виховання громадянської добродіяльності молодших школярів починається з перших днів навчання у школі. Починаючи з першого класу на уроках “Я досліджую світ” вивчається історія рідного міста, краю, країни. Діти знайомляться з державними символами України, дізнаються, що вони означають, звідки з’явилися. Як творче завдання, дітям пропонується створити герб, прапор і девіз для своєї сім’ї. Любов до своєї країни, до свого народу завжди нерозривно пов’язана з любов’ю до своїх близьких і рідних, тому дітям пропонується створити родовід своєї сім’ї. Зазвичай діти охоче знайомлять своїх однокласників з історією свого роду, сім’ї, традиціями та творчістю своїх рідних.

У змісті предмета є значна історична складова частина. Діти знайомляться з історією вітчизни та рідного краю. На яскравому і доступному дітям матеріалі формуються образні уявлення про найбільш важливі події та факти з історії української держави.

Важливим фактором, який визначає позицію вчителя при відборі знань, є реалізація краєзнавчого принципу. Все це забезпечує накопичення чуттєвого досвіду і полегшує усвідомлення навчального матеріалу, який не може бути вивчений безпосереднім шляхом.

Громадянське виховання школярів має бути пріоритетною метою вивчення громадянської та історичної освітньої галузі. В історії України чимало героїчних подій, що викликають гордість за нашу Батьківщину.

У молодшого школяра уявлення розширюються поступово. Система узагальнених знань про явища суспільного життя формується лише до кінця 1–2 класу. Цьому сприяє оволодіння дітьми моральними судженнями, оцінками, поняттями, а також пізнавальним інтересом до навколишнього світу.

У молодшому шкільному віці тільки починається формування волі, моральних ідеалів, важливих для громадянського виховання.

У цей період розвиваються високі соціальні мотиви та благородні почуття. Від того, як вони будуть сформовані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить її подальший розвиток. У цей період починають розвиватися ті почуття, риси характеру, які незримо уже пов’язують учня зі своїм народом, своєю країною. Коріння цього впливу – у мові народу, котру засвоює дитина, в народних піснях, музиці, іграх, враженнях про природу рідного краю, про працю, побут, традиції та звичаї людей.

Емоційність молодших школярів спричинює необхідність для педагога трансформувати знання про суспільство, Батьківщину і її історію в яскраву образну форму, спиратися на емоції та почуття дітей. Всі добродійні справи, що проводяться у класі, повинні бути наочними, конкретними. Якщо дитина емоційно не пережила те, про що розповідає вчитель, або те, що вона робить сама, то почуте або зроблене не залишить глибоко сліду в її душі.

Молодші школярі через конкретність мислення ще не можуть усвідомити сутності суспільних явищ і понять. Так, поняття Батьківщина звужується у них до того вузького оточення, в якому вони живуть. Тому виховання громадянської добродійності слід починати з виховання любові до близьких: мами, тата, дідуся, бабусі, сестрички; з любові до дому, в якому дитина живе, близького оточення – до того, що поруч.

На нашу думку, варто врахувати і таку особливість молодших школярів, як активність. Готовність до активних дій, до пошуку нових вражень і нових друзів, відкритість будь-якому життєвому досвіду, енергія дітей цього віку надають педагогу широкі можливості організації громадянської добродійності. Діти із задоволенням беруть участь у різних видах діяльності, виконують доручення, трудяться на користь суспільства. Робота у групі, суспільно значуща і суспільно оцінювана, дуже подобається молодшим школярам.

Величезну роль у вихованні молодших школярів грає вчитель. Діти цілком довіряють йому, його слова сприймаються як справжні та важливі. Поведінка, погляди, ставлення вчителя є зразком для наслідування, дітям хочеться заслужити його похвалу, схвалення. Тому педагогу не так складно захопити дітей ідеєю любові до Батьківщини, служіння їй, але тут треба застерегти від надто прямолінійного впливу на дітей високими фразами і поняттями. Про це писав видатний педагог В. Сухомлинський: “Дуже важливо, щоб високі слова про Батьківщину і піднесені ідеали не перетворилися у свідомості наших вихованців у гучні, але порожні фрази, щоб вони не знебарвилися, що не стерлися від частого вимовляння <...> Особливо неприпустимо вкладати в уста маленьких дітей ті слова, яких вони ще не розуміють. Те, що становить для народу святиню, може через це перетворитися в порожній звук” [7].

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку можна сформувати систему узагальнених знань про явища суспільного життя, які є основою їхнього свідомого ставлення до навколишнього світу, передумовою громадянського виховання.

Дієве ставлення школярів до всього навколишнього проявляється у грі, навчанні, праці, творчій діяльності. Знання і почуття самі формуються й удосконалюються в цій діяльності. Ставлення до Батьківщини, суспільства у дитини проявляється в умінні піклуватися про рідних і близьких людей, робити добрі вчинки, відповідально ставитися до дорученої справи. Все це має велике значення для виховання у школярів громадянської добродіяльності, оскільки поява соціальних мотивів діяльності є основою формування моральних якостей особистості.

Використана література:

1. Академічний тлумачний словник : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1980. 232 с.
2. Аристотель. Етика / пер. Ж. Радлова. Санкт-Петербург, 1908. 207 с.
3. Іванчук М. Г., Цуркан Т. Г. Громадянська та історична освітня галузь у змісті початкової освіти: дидактико-методичний аспект : навчально-методичний посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 376 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
5. Новий тлумачний словник української мови / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2008. С. 485.
6. Скворода Г. С. Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. Т. 2. Київ : Радянська школа, 1976. 231 с.
8. Утченко С. Л. Цицерон "О старости, о дружбе, об обязанностях". Москва : Наука, 1975. 169 с.
9. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання. Вибрані пед. твори : в 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. 191 с.

References:

1. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk : v 11 t. (1980) [Academic explanatory dictionary: in 11 volume] Kyiv: Naukova dumka, 232 s. [in Ukrainian]
2. Aristotel. (1908) Etika / Per. Zh. Radlova. [Ethics] Sankt-Peterburg, 207 s. [in Russian]
3. Ivanchuk M. H., Tsurkan T. H. (2019) Hromadianska ta istorychna osvithnia haluz u zmisti pochatkovoї osvity: dydaktyko-metodychnyi aspekt: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Civic and historical educational branch in the content of primary education: didactic-methodical aspect: educational-methodical manual] Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 376 s. [in Ukrainian]
4. Karavanskyi S. (2000) Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy. [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language] Kyiv: Ukrainska knyha, 480 s. [in Ukrainian]
5. Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. (2008) uklad.: V. Yaremenko, O. Slipushko. [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] Kyiv: Akonit, S. 485. [in Ukrainian]
6. Skovoroda H. S. (1995) Piznai v sobi liudynu. [Get to know the person in you] Lviv : Svit, 528 s. [in Ukrainian]
7. Sukhomlynskyi V. O. (1976) Vybrani tvory. T. 2 [Selected works] Kyiv: Radianska shkola, 231s. [in Ukrainian]
8. Utchenko S. L. (1975) Tsitseron "O starosti, o druzhbe, ob obyazannostyah". [About old age, about friendship, about responsibilities] Moskva: Nauka, 169s. [in Russian]
9. Ushynskyi K. D. (1983) Teoretychni problemy vykhovannia. Vybrani ped. tvory : v 2 t. [Theoretical problems of education. Selected pedagogical works: in 2 volumes] Kyiv : Rad. shkola, 191s. [in Ukrainian]

Tsurkan T. H., Popova U. P. Education of civic charity in junior schoolchildren at lessons "I explore the world"

The article considers the problem of education of civic charity of junior schoolchildren. The authors substantiate the importance of the formation of civic virtues in junior high school students through the prism of the implementation of civic and historical education. The urgency of the formation of civic virtues from the beginning of the child's education at school is highlighted, the psychological advantages of the beginning of such work of a teacher with children of primary school age are determined. The terminology of the concept of "charity" and its most important educational aspect – the formation of students' most important values for the Ukrainian people are outlined. Summarizing the views of scientists, the authors decompose the concept of "civic charity" as a conscious position of man, which is manifested through the formation of civic virtues of the individual, willingness to solve social problems and active participation in community, society, culture, humanity, tolerance. attitudes of the individual, through which civic values are developed and manifested. The authors reveal the content of civic and historical education in the new State Standard of Primary Education, which provides for the creation of conditions for the primary school student's own identity and willingness to change through awareness of their rights and freedoms, understanding the relationship between history and present life; fostering an active civic position based on democracy and respect for human rights, gaining experience of coexistence through democratic procedures.

It is established that the formation of civic charity is a purposeful, specially organized process that begins at an early school age. Planned, systematic work, the use of various means of education at school and in the family, the responsibility of adults for their words and deeds can give positive results and become the basis for further work on civic education. Educational work in lessons I explore the world will give noticeable results if it is part of the whole work of the school on civic education of children, if it is in content and methods of implementation will be complicated from class to class.

Key words: civic education, good activity, historical education, citizen, junior schoolchild.